

Kiss Károly:

**A technika: eszköz vagy emberi lényegünk?
(Bernard Stiegler technikafelfogása)**

(Részlet az *Individualizáció, személyiség, mesterséges intelligencia c. kötetből. Szerk. Kiss Károly, L'Harmattan, 2023.*)

A technofilozófia legjelentősebb művelőjének Bernard Stiegler francia filozófust tartják. Elődei között Martin Heideggert és Gilbert Simondont szokták emlegetni, de egyesek szerint részben Jacques Derrida munkássága is idetartozik.

A görög filozófia, és nyomában az európai a legutóbbi időkig nem tulajdonított jelentőséget a technikának: azt eszköznek, „külsőnek”, mind az emberi lényegtől, mind a filozófiától távol állónak tekintette. Legalább is így szokták bevezetni a témát, megfélekezve Marxról, akinek a filozófiájában a termelőerők (értve ez alatt az ember munkavégző képességét és eszközeit) és a termelés során az emberek között kialakuló viszonyok képezik a társadalom alapját, a termelési módot, melyen a kulturális-szellemi-politikai felépítmény nyugszik.

A múlt században Martin Heidegger (1889–1976) elevenítette fel a technika témáját. Szerinte a korábbi nyugati filozófia egyoldalúan, metafizikusan szemlélte a világot. Ez a metafizikus világszemlélet a modern technológiáról alkotott felfogásban csúcsosodott ki. A technikát általában a célok eléréséhez használt semleges eszköznek tartják. Ezzel szemben Heidegger azt próbálta meg bizonyítani, hogy a technika változása világszemléletünk megváltozásához vezet. Aggódott amiatt, hogy földi környezetünkre elsősorban annak felhasználása szempontjából tekintünk. A technika globális elterjedése és a természeti erőforrások kíméletlen kihasználása miatt Heidegger a technikában elkerülhetetlen veszélyforrást látott.

A technikát a művészetekkel állította szembe, és a 30-as évek végétől kezdve tisztán a technikai világnézettel szemben álló alternatívát dolgozott ki. Az emberiségre megpróbált nem úgy tekinteni, mint a világ közepére, hanem mint amely része a világnak. Az embernek nem uralkodnia kell a Földön, hanem úgy viselkednie, mint aki halandó vendég, és védenie kell azt. (Ezért tehát Heideggert a modern kori környezetvédelem megalapítójának is tekinthetjük.)

A *Gondolat-jel* 1993. 1–11. száma *Már csak egy Isten menthet meg bennünket* címmel közli azt az interjút, melyet a *Spiegel* készített Heideggerrel 1966. szeptember 23-án. Az alábbiakban Heideggernek a technológiára vonatkozó néhány kijelentését emelem ki a szövegből.

„A kommunizmus is a planetáris technika által meghatározott mozgalom. Az amerikanizmus is. [...] Az újkori technika planetáris mozgalma olyan hatalom, amelynek történelemformáló nagyságát alig lehet túlbecsülni. Számomra ma az a döntő kérdés, hogyan rendelhető hozzá egyáltalán valamely és melyik politikai rendszer a technikai korszakhoz. Nem tudom a választ erre a kérdésre. Nem vagyok meggyőződve, hogy ez a demokrácia.

[...] még mindig az a felfogás áll mögöttük, hogy a technika lényegét tekintve olyan valami, amit az ember a kezében tart. Véleményem szerint ez nem lehetséges. A technika lényegét tekintve olyan valami, amit az ember önmagából kiindulva nem győz le. [...] a modern technika már nem »munkaeszköz«, és lényegét tekintve már semmi köze a munkaeszközökhöz. [...] még nincs olyan szemléletünk, amely a technika lényegének megfelel. [Úgy tűnik, hogy ezt a »modern szemléletet« az ezután ismertetett Stiegler valósította meg.] A filozófia nem képes véghezvinni a jelenlegi világhelyzet közvetlen

megváltoztatását. [...] Már csak egy Isten menthet meg bennünket. [...] A filozófia helyét a kibernetika tölti be. [...] A tudományok technikai-gyakorlati sikerei ma egyre inkább fölöslegessé teszik a filozófiai értelemben vett gondolkodást. [Egy ideje már én is így gondolom.]

Az embert olyan hatalom állítja maga elé, veszi igénybe, és provokálja, ami a technika lényegében nyilatkozik meg és amit az ember nem ural. [Egy ideje már én is ettől tartok.] [...] az áthagyományozott metafizika gondolkodásmódja, amely Nietzschével lezárult, semmilyen lehetőséget nem nyújt már a most még csak kezdődő technikai világekorszak alapvonásainak gondolkodva történő megtapasztalására. [...] A technika el nem gondolt planetáris túlerejéből adódó titoknak azon gondolkodás ideiglenessége és homályossága felel meg, amely megkísérel elgondolkodni az elgondolatlanon. [...]

Meggyőződésem, hogy csak a világ ugyan azon helyéről kiindulva készítheti elő önmagát valamely visszatérés is, ahol a modern technikai világ létrejött; meggyőződésem, hogy ez nem a zen-buddhizmus, vagy valamely, a világra vonatkozó más keleti tapasztalatok átvételével történhet meg. A radikális átgondoláshoz az európai hagyományok segítségére és újabb elsajátítására van szükség.”

Gilbert Simondon (1924–1989) Du mode d'existence des objets techniques c., 1958-ban írt munkája által vált ismertté, mint a technika filozófusa. De a lételmélet megújítására törekvő filozófusként is ismerik. „Individuációnak” nevezi a folyamatot, ahogy az individuum létrejön, fennmarad, majd átalakul. E két elmélet között a transzindividuális filozófia teremti meg a kapcsolatot, mely nem szervilis viszonyt tételez fel a technika vonatkozásában.

*Bernard Stiegler (1952–) – Derrida után – a múlt század és korunk legjelentősebb francia filozófusának tartják. Stieglerre is erőteljes hatást gyakorolt a francia fenomenológiai iskola technikai érdeklődése, mindenekelőtt Gilbert Simondon. „Stiegler a technikát az idő, az individuáció és a digitalitás összefüggésében vizsgálja.”¹ Legismertebb műve a *La technique et le temps* (1–3. köt. 2018).*

Stiegler megállapítja, hogy a görög filozófia nem fordított figyelmet a technika kérdésére. A technikát külső, kívülálló témának tekintette. A görög filozófia megkülönböztette magát a *technétől* (ami a szofistákat megihlette). Erről a „külsőről” azt feltételezte, hogy semmilyen módon nem járul hozzá a belső teljesség megismeréséhez, és ezért csak kiegészítőként működik. A filozófus használhat technikát (pl. írást), de a technika nem vesz részt a filozófiai igazság megalkotásában. A technikában nincs semmi eredeti, az mindig származékos. A technika bármilyen „elgondolása” szükségszerűen meghaladja a filozófia határait. A technikáról való gondolkodás csupán a gondolat szélét érintheti, csak a filozófiai sémákat veszélyeztetheti.²

E főtiek még könnyen belátható, elfogadható gondolatok. De amit Stiegler az emberi lényegről, annak technikai jellegéről állít, igen szokatlan, új, sőt hajmeresztő felfogás. De – amint majd látni fogjuk – elfogadható, sőt, meggyőző lesz. Stiegler szerint *a technikát antropológiai alkotóelemnek kell tekinteni*. „A technicitásnak eredetileg szerepe volt az emberré válásban. Ezért van az, hogy az emberi lényeg csak véletlenszerű. [...] Az ember abból az önmozgásból születik véletlenül, melyet a lényeg hiánya okoz.”³ Ezt úgy kell érteni – legalábbis én úgy értelmezem –, hogy az ember véletlenszerű önmozgás, az evolúció

¹ Fogarasi György: „Kísértő közelség: a televízió példája”.

² A francia Wikipediából.

³ Uo.

eredménye, melyből hiányzik a lényeg; és a lényeget éppen a „technicitás” adja.⁴ Az ember az egyetlen olyan élőlény, mely mesterségesen kialakult tulajdonságokkal rendelkezik. A tárgyiasság/tárgyiasultság lényeges összetevőjét alkotja. Természete eredetileg csak másodlagos. „Ha az ember lényege (feladata, céljai) mesterségesek, akkor mindig vita, ellenségeskedés, sőt, még háború oka is lehet az, hogy az emberek saját tulajdonságai eltérőek. Az ember technikai eleme mindig magában hordozza a harc kockázatát, legyen az az elem akár baráti akár nyájaskodó. Ez a kockázat vég nélküli.”⁵ Ezt én úgy értelmezem, hogy ha az emberi lényeg, az ember tulajdonságai nem a technika által létrejöttek és meghatározottak lennének, akkor az ember „békés barom” módjára élne, nem lennének konfliktusai és háborúi. De mivel az emberi lényeget a technika, a technicitás adja, ezek az összeütközések elkerülhetetlenek. Ebben van valami, gondoljunk csak bele: az állatvilágban a konfliktusok mindig csak a szaporodási lehetőséggel és a létfenntartással kapcsolatosak. Állatok, állati csordák, közösségek nem háborúznak egymással azért, mert másként gondolkodnak isteneikről, a Szentírásról, a Szentháromságról vagy a faji egyenlőségről, vagy mert más értékeket vallanak egyéb téren.

„Így hozza létre az ember technikai (vagy tárgyi) alkotórésze az ember politikai természetét: a technicitás az emberi lényeg kérdése (célok, végső cél, származás: ezek filozófiai kérdések), ugyanúgy, ahogy a politikai kérdés is (hogyan éljünk együtt?).”⁶

Emlékszünk, hogy a marxizmus az emberré válásban az eszközhasználatot hangsúlyozta.⁷ Csányi Vilmos – számomra nem meggyőzően – a társasági, közösségi létet tartja döntőnek, míg a legfontosabb emberi tulajdonságnak közösségszervező képességünket.⁸ (Számítalan állatfaj él közösségekben – a természetektől a farkasokon át az elefántokig –, mégsem alakult ki közöttük az emberihez hasonló, fejlett kommunikáció, és nem váltak öntudatosok.) Harari az elvont gondolkodás képességét tartja döntőnek az emberré válásban, mely szerinte úgy 70 ezer évvel ezelőtt, mutáció révén alakult ki. A gondolkodás és a nyelv Chomsky szerint sem folyamatosan, hosszú idő alatt, hanem viszonylag gyorsan alakult ki, és az idejét ő is 70–100 ezer évvel ezelőttre teszi.⁹ Az öntudatot is tekinthetjük az embert az állatvilágtól megkülönböztető jellegzetességnek, bár az emberszabású majmoknak is van öntudatuk. Visszatérve Stieglerre, ő tehát a „technicitást”, az eszközhasználatot tartja alapvető fontosságúnak, felelevenítve a „marxi hagyományt”. Sőt, ezt tekinti az ember lényegének. Értve ez alatt azt, hogy az evolúció során létrejövő lény a technika nélkül nem vált volna emberré. (Persze az állatvilágban is találunk számátalan példát az eszközhasználatra, a madaraktól a tengeri vidrán át az emberszabású majmokig.)

A kultúra és a technika között nem lát ellentmondást; sőt, mivel a technika a kultúra feltétele, abszurdnak találja a szembeállítást. A technika Stiegler számára nem emberi cél vagy kívánság elérésére szolgáló eszköz, hanem ellenkezőleg: az „emberi” az, ami technikai formát ölt, és az „emberi” technikailag „konstituálódik”.¹⁰

Úgy tűnik, a fenti „emberréválási koncepciók” közül Stiegler érvelése, felfogása a legmeggyőzőbb. Ugyanis a technika, az eszközhasználat az, aminek a folyamata a leginkább érzékelhető, és aminek a fejlődése *még ma is folytatódik!* (Szemben a közösségben éléssel, az öntudatra ébredéssel és a gondolkodással és nyelvhasználattal, melyektől már nem várhatunk

⁴ Egy Stieglerről szóló tanulmányban az „*epiphylogenesis*” kifejezést használják; abban az értelemben, hogy Stiegler leszámol a humán evolúcióval. (Andres Vaccari – Belinda Barnett: „Bernard Stiegler and the Question of Technics”.)

⁵ A francia Wikipédiából.

⁶ Uo.

⁷ Azok, akik hozzám hasonlóan a 60-as években jártak egyetemre, általában nem találkoztak eredeti marxi szövegekkel; jegyzetekből tanultuk a marxizmust, annak megcsócsált, gyakran vulgarizált szövegét.

⁸ Csányi: *Íme az ember.*

⁹ Chomsky: *Miféle teremtmények vagyunk?*

¹⁰ Ben Roberts: „Introduction to Bernard Stiegler”.

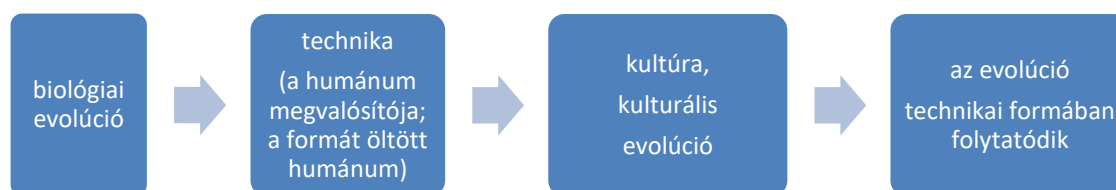
újabb fejleményeket.) Ha viszont elfogadjuk Stiegler érvelését, az determinálja az emberi jövőt, választás nélkül maradunk: *a technika önfejlődése jelöli ki utunkat*. Az elsősorban Kurzweil jövőjósolatának a megvalósulása felé mutat. Azaz: az ember és a technológia, az emberi és a gépi intelligencia összeolvad. Az ember már az emberi kultúrával és civilizációval letért a biológiai evolúció pályájáról, és a kulturális evolúció gyorsított pályáján halad. Ezt követően a technikai evolúció pályáján fog száguldani. A hagyományos filozófiai felfogásokra ember és technika szétválasztása a jellemző; a humánus szembeállítás valamilyen gépies, dehumanizált, technológizált szférával. Stiegler meredeken szakít, sőt, szembemegy ezzel a felfogással, azt hirdelve, hogy az emberi lényeg maga a technológia...

De valójában *szemfényvesztésről, szójátékról* van szó. Stiegler a „technika” kifejezést mindarra használja, ami nem az evolúció, azaz nem véletlenszerű fejlődés terméke. Azaz amit az ember tudatosan, szándékosan fejlesztett ki. Ebből kifolyólag *a technika maga az emberi lényeg*, azok a tulajdonságaink, amelyek nem a biológiai evolúció során jöttek létre. De különbséget kell tennünk kultúra és technika között. A kultúra – Freud megfogalmazásában – állati ösztöneink „szublimálása”, azaz megszelídítése, az agresszív ösztönök pozitívvá, kreativitássá változtatása. Stiegler a technikával kapcsolatban gyakran használja a „prosztetikus” jelzöt, amely segítőt, támogatót jelent. A technika tehát az az emberi tulajdonság, amely létrehozza, „támogatja” a kultúrát. A technika a humánus „exteriorizálása”, a technika a humánus megtestesülése, a technika formát ad a humánusnak, a humánus mindig a technikán keresztül „konstituálódik”. Végül is tehát így képzelem el e fogalmak összefüggését:

Ezt Stiegler *epiphylogenesisnek* nevezi; az élet (a törzsfajlás) olyan folytatásának, amelyben már az élet nem vesz részt (törzsfajlás után, afölötti).

Ebben a képletben az öntudat lefokozódik; az öntudatnak vagy valamilyen egyéb, belső sajátosságnak nincs szerepe a humánus konstituálásában, azt „új, az anyaggal kialakított segítő kapcsolat végzi el” (*a new prosthetic relationship with matter*).¹¹ E gondolatával Stiegler a filozófia „dekonstruálását” végzi el – hiszen a filozófia kezdettől fogva kizárta a technikáról való gondolkodást.

*

Fogarasi György ezt írja Jacques Derridáról (1930–2004): „Gondolkodásában kiemelkedő szerep jut az ember kísérteties, protetikus [segítő], technikai létmódjának, s a technika fogalmát és megítélését illetően vitában áll Heidegger nézeteivel, illetve mindazon, általa »fonocentrikusnak« nevezett elgondolásokkal, melyek a technikát másodlagos, származékos történelmi produktumnak tartják valamiféle »eredeti« közvetlenséghez vagy »természeti« állapothoz képest.” Azaz: Derrida a technikát közvetlenül az emberhez tartozónak, természetes kiegészítőjének tartotta.¹²

¹¹ Uo.

¹² Fogarasi: „Kísértő közelség: a televízió példája”.